
*Бојана М. Стевановић**
(Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Институт за историју уметности)

ПРЕДСТАВЕ СВЕТИХ ЖЕНА У ЦРКВИ СВЕТОГ ЂОРЂА У РЕЧАНИМА¹

Апстракт: У раду се разматрају представе пет светих жена које су биле насликане у јужном делу западног травеја речанске цркве. У врем првих истраживача речанске цркве ни крај једне од приказаних светих жена, натпис није био очуван. На основу иконографије са приличном поузданошћу могу се идентификовати света Анастасија Фармаколитрија и света Недеља. Прилично је основана и претпостављена идентификација свете Петке. У раду се су шире сагледани њихови култови и иконографија.

Кључне речи: црква Светог Ђорђа, Речани, свете жене, света Анастасија, света Недеља, света Петка, света Марина

Црква светог Ђорђа у Речанима је властeosка задужбина настала током друге половине XIV века (сл. 1). Осликавање речанског храма датје се око 1370. године. Речанска црква је током свог претрајавања горела, па је живопис, изгубио првобитне хроматске вредности. Црква је минирана 1999. године те је заједно са древним храмом уништен и њен живопис (сл. 2).² У јужном делу западног травеја речанске цркве је, у односу на димензије самог споменика, била прилично велика скупина светих жена.

*bojanastev@gmail.com

¹ Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду–Филозофском факултету, број уговора 451-03-33/2026-03/ 200163).

² Б. Крстић, *Спасавање културне баштине Србије и Европе на Косову и Метохији*, Београд 2002, 68; *Меморандум о Косову и Метохији Светог архијерејског сабора Српске православне цркве*, Београд 2003, 103, бр. 100; Мнемосуне. Финални извештај Пројекат заштите природног и културног наслеђа у Метохији, јул 2001 – јун 2002, Београд 2003, 360–361; *Мартовски погром на Косову и Метохији: 17–19. март 2004: с кратким прегледом уништеног и угроженог хришћанског културног наслеђа*, Београд 2004, 66; М. Ивановић, *Метохија: споменици и разарања*, Нови Сад – Београд 2013, 331–332; М. Марковић, Б. Стевановић, *Црква Светог Ђорђа у Речанима. Цртежи и фотографски снимци архитектуре и живописа*, Београд 2018, 13.



Сл. 1. Црква Светог Ђорђа у Речанима (фото: покрајински завод за заштиту споменика, Приштина)

Fig. 1. Church of St. George in Rečani (photo: Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Priština)



Сл. 2. Расути остаци цркве Светог Ђорђа. Разнете експлозивним након доласка снага КФОРА (Центар за очување наслеђа Косова и Метохије Mnemosyne, Београд)

Fig. 2. The scattered remains of the Church of St. George in Rečani after it was blown up in 1999 following the arrival of KFOR troops (photo: Center for the Protection of the Heritage of Kosovo and Metohija – Mnemosyne, Belgrade)

У зони стојећих фигура је било приказано чак пет мученица.³ Када је реч о сагледавању пет светих мученица из јужног дела западног травеја речанске цркве, наилазимо на приличне потешкоће. Наиме, ни крај једне

³ В. Ј. Ђурић, *Непознати споменици средњовековног сликарства у Метохији I*, Старине Косова и Метохије II–III, Приштина 1963, 82; С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд 1966, 153; И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, Београд 1994, 180; Д. Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје на фрескама средњовековне Србије*, Београд 1988. (дипломски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1988, 352–354, 728–732 кат. бр. 229–235. Ђурић сматра да је у питању повећано поштовање светих спуштених у најнижу зону; В. Ј. Ђурић, *Црква Св. Петра у Богдашићу и њене фреске*, Зограф 16 (1985) 35–36.

од светих жена, овде приказаних, натпис се у време првих истраживача није очувао.⁴ Стога, покушај њихове идентификације на основу иконографске анализе је у случају појединих, више-мање извесан, а у случају већине биће у домену претпоставки. Могући разлози за избор појединих као и уопште за приказивање оволиког броја светих жена, такође нису експлицитни. Они остављају места домишљањима.

Свих пет светих жена из јужног дела западног травеја, приказаних у зони стојећих фигура, су биле фронтално постављене. У десној руци су држале мале крстове. Биле су одевене у дуге хаљине, већина је носила мафорионе преко глава и рамена, док је једна од њих била сликана са белом марамом на глави, преко које је носила бисерни венац.⁵ На западној страни југозападног пиластра се налазила, нама сада непозната, светица (сл. 3), док су на јужном зиду биле приказане, сва је прилика света Недеља, а до ње света Анастасија Фармаколитрија (сл. 4).⁶ Још две свете, чија је идентификација сада непоуздана, добиле су место на јужном делу западног зида (сл. 5).⁷

По својој особеној иконографији, тачније по атрибуту – бочици коју је држала, међу светим женама приказаним у речанској црквици препознаје се света Анастасија Фармаколитрија (сл. 4).⁸ Била је приказана одевена у



Сл. 3. Света жена (света Петка?) западна страна југозападног пиластра, Црква Светог Ђорђа у Речанима (фото: Покрајински завод за заштиту споменика, Приштина)

Fig. 3. Female saint (St. Paraskevi?), western side of the southwestern pilaster, Church of St. George in Rečani (photo: Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Priština)

⁴ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 352–354, 728–732 кат. бр. 229–235.

⁵ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 180.

⁶ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 180; Приликом побрајања светих жена поштујући читање низа у смеру од истока ка западу дошло је до нехотичне грешке у попису. Наиме, на јужном зиду ближе истоку нашла се света са белим велом пребаченим преко главе и рамена, за коју се сматра да је света Недеља, док је приказана света са стакленом посудом у рукама, сва је прилика света Анастасија Фармакулитрија, а не како је наведено света Анастасија, па света Недеља. Уп. Марковић, Стевановић, *Црква Светог Ђорђа у Речанима*, 35;.

⁷ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 180; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 352–354, 730 кат. бр. 232–233; Марковић, Стевановић, *Црква Светог Ђорђа у Речанима*, 36.

⁸ Најдетаљније о светој Анастасији Фармаколитрији в. Д. Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије у земљама византијског културног круга*, Зограф 21 (1990), 31–40; исти, *Представе светитељки хришћанске историје*, 270–283; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 35 као и н. 54; Само ова света је у византијској и српској уметности сликана са овим атрибутом, мада се руској уметности могу наћи



Сл. 4. Света Недеља и света Анастафија Фармаколитрија, јужни зид, Црква Светог Ђорђа у Речанима (фото: легат Ивана М. Ђорђевића, Институт за историју уметности, Београд)

Fig. 4. St. Kyriaki and St. Anastasia Pharmakolytria, southern wall, Church of St. George in Rečani (photo: legacy of Ivan M. Đorđević, Institute of Art History, Belgrade)



Сл. 5. Свете жене, западни зид, црква Светог Ђорђа у Речанима (фото: легат Ивана М. Ђорђевића, Институт за историју уметности, Београд)

Fig. 5. Female saints, western wall, Church of St. George in Rečani (photo: legacy of Ivan M. Đorđević, Institute of Art History, Belgrade)

доњу хаљину светло плаве боје преко које је носила зелени мафорион. Света Анастасија је у десној руци држала двоструки крст, а у левици атрибут—белу, облу ампулу издуженог врата. Лик ове свете жене је био оштећен у пределу носа и, делимично, очију. У оквиру овала лица очи су биле прилично близу и високо постављене, усне су јој правилне и, може се рећи, доста пуне. Доњи део фигуре значајно је оштећен.⁹

У византијској уметности и уметности њеног културног круга постоје само две од неколико светих жена које су носиле име Анастасија.¹⁰ Обе су, према легенди, биле пореклом из Рима.¹¹ Живеле су узорним животом

примери да је и света Петка представљана са посудом у рукама. То је, сва је прилика био плод неспоразума. (К. Онаш, *Руске иконе*, Београд 1967, табла у боји 47); Тако је, на пример, представљена света Петка на икони из XV века из Третјаковске галерије у Москви. (Исто, 360); Конрад Онаш објашњава да суд у њеним рукама симболично садржи „миомирис мучеништва пред Богом“.

⁹ Марковић, Стевановић, *Црква Светог Ђорђа у Речанима*, 75, сл. XXIV.

¹⁰ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 31.

¹¹ Исто; Ј. Стевановић, *Портрети светитеља и идејни програм олтара*

и обе су скончале мученичком смрћу.¹² Једној светитељки помен се држи 22. децембра, а другој 12. и 29. октобра. Поштованија, она која се слави 22. децембра, названа је Фармаколитрија. Ова света племенитог рода, одгајена је у хришћанском духу. Била је ученица светог Хрисогона.¹³ Анастасија је против своје воље била удата за угледног римског достојанственика Публија. Како је избегавала брачне дужности, помагала и лечила сиромаше, муж ју је утамничио.¹⁴ Након Публијеве смрти, са својим учитељем је отпутовала у Аквилеју, где су храбрили затворене хришћане, лечили им ране и ослобађали из тамнице.¹⁵

На основу хагиографске традиције, ова света Анастасија у Византији је добила грчки назив „*Фармаколитрија*“ као и словенски атрибут „*Узорешителница*“.¹⁶ Њена исцелитељска активност истакнута у житију добила је визуализацију на минијатури у рукопису Петра од Еболије, *De Balneis Puteolanis*. Приказано је како света Анастасија у пећини лечи пет нагих жена посипајући течност из своје бочице по њима.¹⁷

Према житију, када је Хрисогон умро, Анастасија одлази у Солун, а затим и у Сирмијум.¹⁸ Највероватније је да је у Сирмијуму крајем III или почетком IV века пострадала. У V веку, у време патријарха Генадија (458–471), према сведочењу Теодора Лектора њене мошти су из Сирмијума пренете у цариградску цркву Христовог Васкрсења – Анастасиса.¹⁹ Поштовање ове свете, а ни развој њеног култа у Цариграду није умањила ни околност да су почетком IX века њене реликвије биле пренете у Задар, што се помиње у легенди познатој у верзији из XII столећа.²⁰ Света Анастасија се сматра заштитницом Задра, јер су њене мошти биле пренете у овај град, мада је далеко вероватније из Престонице био донет само један њихов

катедралне цркве Св. Трипуна у Котору, ЗЛУМС 37 (2009), 33.

¹² Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 31.

¹³ Ј. С. Поповић, *Житија светих за децембар*, Београд 1977, 655–699; Ј. Радовановић, *Невесте Христове у живопису Богородице Љевишке у Призрену*, у: *Исти, Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века*, Београд 1988, 71–72 н. 15; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 31.

¹⁴ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 36 н. 63; Стевановић, *Портрети светитеља*, 33.

¹⁵ Поповић (Ј. С.), *Житија светих за децембар*, 655–699; Радовановић, *Невесте Христове*, 71–72 н. 15; Стевановић, *Портрети светитеља*, 33.

¹⁶ Радовановић, *Невесте Христове*, 71 н. 15; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33; Стевановић, *Портрети светитеља*, 33–34.

¹⁷ Стевановић, *Портрети светитеља*, 34 н. 75.

¹⁸ *Исто*, 33; Поповић (Ј. С.), *Житија светих за децембар*, 655–699; Радовановић, *Невесте Христове*, 71–72 н. 15.

¹⁹ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 31; Стевановић, *Портрети светитеља*, 33; Поповић (Ј. С.), *Житија светих за децембар*, 655–699; Житије наводи да је пострадала 304. године.

²⁰ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 31.



Сл. 6. Света Анастасија
Фармаколитрија, Богородица Лјевишка
(фото: Фонд Благо)

Fig. 6. St. Anastasia Pharmakolytria,
Bogorodica Ljeviška (photo: Blago Fund)

део.²¹ Познату праксу распарчавања моштију нису избегле ни мошти свете Анастасије Фармаколитрије.²²

Поштовању свете Анастасије Фармаколитрије у многоме је доприносило веровање у њене, у житију поменуте, исцелитељске способности.²³ Такође су јој приписане и способност да штити од отрова и враџбина и да ослобађа од заточеништва.²⁴ Ваља истаћи да је у Цариграду владало веровање да света Анастасија лечи и од душевних болести изгонећи демоне.²⁵ Да је постојала снажна вера у исцелитељске способности свете Анастасије Фармаколитрије сведочи нам и то да су јој 1417. године Новгородјани уплашени епидемијом куге, у току једног дана сачинили цркву од дрвета.²⁶

Бројни храмови посвећени светој Анастасији, како у самом Цариграду, тако и изван њега, а особито на Балкану, сведоци су распрострањености њеног култа широм византијског света.²⁷ Када су у питању иконографска разматрања представа свете Анастасије Фармаколитрије, најпре је потребно да сагледамо њене представе крај којих очуване сигнатуре сведоче у прилог томе да је у питању баш света Анастасија Фармаколитрија. Ова света је тако названа у Светим Анаргирима у Костуру као и у припрати Свете Богородице Форбиотисе

²¹ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 272–274; Треба сумњати у Порфиригенов исказ да у „*истом граду почива тело Анастасије девице...*“, мало је вероватно да се Цариград одрекао угледне реликвије. (Исти, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 31); Јосиф Мелод је управо у ово време, у IX веку саставио канон светој Анастасији Фармаколитрији. Он помиње мошти ове свете у њеном цариградском храму. (Стевановић, *Портрети светитеља*, 36).

²² Више о средњовековном схватању реликвија в. Д. Поповић, *Под окриљем светости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд 2006, посебно 7–8, 14, 208–209, 214, 221–222; Реликвија са изузетно бурном историјом је десница цветог Јована Претече. (V. Secules, *Medieval Art*, Oxford, New York 2001, 7–8, 79–82); Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 31–32.

²³ Поповић (Ј. С.), *Житија светих за децембар*, 655–699; Радовановић, *Невесте Христове*, 71 н. 15; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 274; исти, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 32; Стевановић, *Портрети светитеља*, 33.

²⁴ С. Радојчић, *Чудесна оздрављења и свети лекари у старом српском сликарству*, у: *700 година медицине у Срба*, Београд 1971, 84; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 32–33.

²⁵ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33 н. 22.

²⁶ Исто, 33.

²⁷ Исто, 32.

у Асину.²⁸ Такође, Фармаколитријом света Анастасија је названа и у охридским Светом Константину и Јелени и у Поганову.²⁹ У поменутиим црквама у Касторији, у Асину и Охриду она је приказана одевена у одећу обичних жена – тунику, грчку капу и мафорион.³⁰

Поред оваквог, најчешће примењиваног, иконографског решења света Анастасија могла је да буде приказана у одежди племства високог ранга из којег је потекла.³¹ Као патрицијка она је сликана са раскошним плаштом златних ивица, наместо мафориона, и са венцем у облику обруча са камарионом на глави.³² Један пример прелазног решења где је света Анастасија приказана са велом преко круне је њена представа из катедралне цркве Светог Трипуна у Котору.³³ Раскошно одевена, са инсигнијама високог достојанства света Анастасија Фармаколитрија често је приказивана у уметности Запада и уметности граничног подручја византијске и западноевропске културе.³⁴

Могућа је била и иконографска варијанта која ову свету жену приказује у нешто скромнијој одећи, и са белим велом на глави.³⁵ Иконографска карактеристика која нам допушта да ову свету препознамо међу представама крај којих нам нису преостале сигнатуре је, готово искључиво за њу, особен атрибут. У питању је бочица дугог врата.³⁶ Света Анастасија је тако идентификована у Богородици Љевишкој, цркви Светог Ђорђа у Речанима и Марковом манастиру.³⁷ Треба истаћи да је међу познатим представама све-



Сл. 7. Света Анастасија Фармаколитрија, црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији (фото: легат Ивана М. Ђорђевића, Институт за историју уметности, Београд)

Fig. 7. St. Anastasia Pharmakolytria, Church of the Virgin Hodegetria in the Patriarchate of Peć (photo: legacy of Ivan M. Đorđević, Institute of Art History, Belgrade)

²⁸ Исто, 34–35.

²⁹ Исто, 39; Г. Суботић, *Свети Константин и Јелена у Охриду*, Београд 1971, 52.

³⁰ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 35.

³¹ Стевановић, *Портрети светитеља*, 34.

³² Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 36.

³³ Стевановић, *Портрети светитеља*, 34.

³⁴ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 37.

³⁵ Исто, 37; Стевановић, *Портрети светитеља*, 34.

³⁶ Исто, 35–36, 36 н. 61; Ретко, али тако је могла да буде приказана и света Петка. О томе више у нашој н. 7; З. Расолкоска-Николовска, *О ктиторским портретима у цркви Свете Богородице у Кучевишту*, *Зограф* 16 (1985) 48 н. 78.

³⁷ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; исти, *Три догађаја*, 89; Радовановић, *Невесте Христове*, 71; Панић, Бабић, *Богородица Љевишка*, 57; Ђорђевић, *Зидно*

те Анастасије Фармаколитрије приказаним са бочицом ова из Богородице Љевишке најранија (сл. 6). Таква иконографија ове свете постала је устаљена у читавом византијском свету тек током XIV столећа.³⁸ Примерима српског средњовековног монументалног сликарства треба придодати и фигуру свете одевене у црвени мафорион, са крстом у десној и дуговратом флашицом у левој руци, приказану на јужној страни лучног отвора у зиду пред ђаконикомом у пећкој цркви Богородице Одигитрије (сл. 7).³⁹

Зарад бољег сагледавања живописа цркве Светог Ђорђа у Речанима, као и покушаја идентификације овде насликаних светих жена ваља истаћи још један аспект култа свете Анастасије Фармаколитрије.

Наиме, дошло је до повезивања култа ове свете жене са култом Васкрсења – „*Анастасиса*“.⁴⁰ Као што је већ поменуто, до спајања ових култова дошло је када су у V веку мошти свете Анастасије Фармаколитрије пренете из Сирмијума у цариградску цркву Христовог Васкрсења.⁴¹ У Новгороду је света Анастасија Фармаколитрија била приближена култу дана недеље. Често је била представљена заједно са светом Петком – Пјатницом.⁴²

Веза свете Анастасије и Васкрсења истакнута је и у цркви Светог Спаса у Нередици, где је ова света добила место крај композиције Страшног суда. Осим у Русији веза култа свете Анастасије са Васкрсењем и недељом приметна је и у другим хришћанским крајевима. Да су света Анастасија и света Недеља сликане као пандани, пример нам представљају њихове фигуре приказане у довратницима улаза у припрату Светих Анаргија у Костуру.⁴³ И у Кучевишту, у северном одељењу припрате, за које се сматра да је имало фунерарну функцију, једна до друге, нашле су се света Анастасија Фармаколитрија и света Недеља.⁴⁴ Улогу свете Анастасије као

сликарство, 92; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 35–36; М.Томић Ђурић, *Фреске Марковог манастира* Београд, 2019, 455; На основу бочице коју држи, у светој, одевеној у мафорион приказаној у Богородици Љевишкој, можемо да препознамо свету Анастасију Фармаколитрију. (Радовановић, *Невесте Христове*, 71); Света Анастасија у Љевишкој није у монашкој одећи, како наводи Радовановић, већ у мафориону, одећи обичних жена. (Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 35–36, н. 61).

³⁸ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 36.

³⁹ Исто, 36; А. Гавриловић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој Патријаршији*, Београд 2018, 198–199, 230–231.

⁴⁰ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 270; исти, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33; Стевановић, *Портрети светитеља*, 34.

⁴¹ R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin, Première partie, Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Les églises et les monastères*, III, Paris 1953, 27; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 31; Стевановић, *Портрети светитеља*, 34.

⁴² Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 286.

⁴³ Исто, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33.

⁴⁴ Исто; И. М. Ђорђевић, *Сликарство XIV века у цркви св. Спаса у селу Кучевишту*, ЗЛУМС 17 (1981) 104; исти, *Зидно сликарство*, 136; *Црквата на Воведение на Богородица Кучевиште. Цртежи на фрески*, Скопје 2008, 27; Расолкоска-Николовска наводи аргументе који говоре у прилог фунерарне намене бочних простора.

посреднице и заштитнице људи, са нагласком на нади у Васкрсење можемо да препознамо и у представи над јужним порталом Марковог манастира, у коју је укомпонован и лик ове свете.⁴⁵

Наведени примери говоре у прилог томе да се неретко представом свете Анастасије Фармаколитрије и њеном везом са суседним сликаним програмом потенцирала нада у Васкрсење. Да тако, готово без сумње, може да се тумачи и њена представа у речанској цркви говори и гроб пронађен у поду централног простора цркве. Навероватније ће бити да је у питању гроб ктитора.⁴⁶ Света Анастасија је у Речанима, као и у нешто раније наведеним примерима, приказана непосредно до свете властелинке у којој је препозната света Недеља.⁴⁷ Бољем схватању идеје дела програма речанског сликарства доприноси и околност да су наспрам свете Анастасије Фармаколитрије, приказане на јужном, насликани свети Козман, Дамјан, на северном зиду западног травеја, док им је свети Пантелејмон придружен на западној страни северозападног пиластра.⁴⁸ Према томе, чини се веома основаним питање које је, пишући редове посвећене цркви Светог Ђорђа у Речанима, са правом поставио Иван Ђорђевић: „*Није ли можда нека болест била узрок преране смрти непознатог војводе...?*“⁴⁹ Можда нам ове околности помало осветљавају пут у покушају да препознамо, или боље речено, да претпоставимо које су још свете жене биле одабране да се прикажу у задужбини овог, могуће је, болесног војводе.

Света за коју се сматра да је света Недеља била је приказана такође на јужном зиду, до свете Анастасије (сл. 4). Одевена је у раскошан огртач мрке боје који је по рубовима био украшен везеним мотивом и бисерима. Огртач јој је био прикопчан око врата. Десни рукав доње хаљине, се могао видети испод огртача, био је украшен по ивици траком. У десној руци је држала крст, а испод огртача лева рука јој је била видљива само у пределу шаке, отворена, у ставу молитве. Доњи део фигуре је још у време настанка фото документације био оштећен. Оштећења су била знатна и у пределу свети-

(Расолкоска-Николовска, *О ктиторским портретима*, 48 н. 76, 77).

⁴⁵ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 34; Томић Ђурић, *Фреске Марковог манастира* Београд, 2019, 455.

⁴⁶ С. Вученовић, *Архитектура цркве св. Ђорђа у Речану и конзерваторски радови на њој*, Гласник Музеја Косова и Метохије I, Приштина 1956, 351; Ђурић, *Непознати споменици*, 68; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 179.

⁴⁷ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 126-128, 132; Исти, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 180.

⁴⁸ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Радојчић, *Старо српско сликарство*, 153; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 92, 180; Тако је лик свете Анастасије у Поганову постављен између светих Козмана и Дамјана и њихове мајке Теодоте, са једне и лика свете Петке, са друге стране. (Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33, нап. 31); Посебна пажња представама светих лекара биће поклоњена нешто касније у тексту.

⁴⁹ Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 92; Постоји неколико примера који повећаним бројем светих лекара можда указују на болест ктитора или чланова његове породице. (Ђорђевић, *Сликарство XIV века у цркви св. Спаса у селу Кучевишту*, 100).



Сл. 8. Света Недеља, Богородица
Љевишка (фото: Фонд Благо)

Fig. 8. St. Kyriaki, Bogorodica Ljeviška
(photo: Благо Fund)

тељкиног лица, те је боље сагледавање њеног лика немогуће.⁵⁰ На глави је света носила бели вео који јој је падао на рамена. Преко тог вела је имала венац са камарионом, украшен бисерима и драгим камењем.⁵¹

Православни синаксари помињу неколико светих жена са именом Недеља, међутим развијен самосталан култ је имала само она која се слави 7. јула.⁵² Према житију она је била ћерка богатих, побожних родитеља који су се дуго молили Богу да им подари дете, обећавајући да ће га Њему посветити. Будући да им се жеља испунила у Господњи дан, ћерка тако доби име Недеља. Одбијала је бројне просце изговарајући се да се обручила Христу и да се заветовала да остане девица.⁵³ Да би јој се осветио један од одбијених просаца је цару Диоклецијану оптужио њу и њене родитеље као хришћане. Најпре у мукама скончаше њени родитељи, а потом у Никомидији на суду цара Максимилијана Недеља би осуђена и подвргнута разним мучењима. Најзад је била осуђена на погубљење, али пре самог извршења казне она сконча свој овоземаљски живот у молитви.⁵⁴ У католичком свету света Недеља је позната као света Доменика.⁵⁵

Јачању и поштовању култа свете Недеље у византијском религиозном животу, сва је прилика допринело и хришћанско учење у вези са седмим даном по којем је ова света и добила име.⁵⁶ Према средњовековном мишљењу, посвета том дану сугерисала је заступништво

⁵⁰ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 728–730 кат. бр. 230; исти, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 35, сл. 5; Марковић, Стевановић, *Црква Светог Ђорђа у Речанима*, 35, 75, сл. XXIV.

⁵¹ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 728–730 кат. бр. 230; исти, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 35, сл. 5.

⁵² Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 46, 49 нап. 3.

⁵³ Исто, 46–48; Ј. С. Поповић, *Житија светих за јули*, Београд 1975, 138; Ј. С. Поповић, *Житија светих девојака*, Београд 1988, 139; Радовановић, *Невесте Христове*, 69 н. 9, 73; L. Haderman-Misguish, *Kurbinovo. Les fresques de Saint Georges et la peinture du XII^e*, Bruxelles 1975, 261.

⁵⁴ Поповић (Ј. С.), *Житија светих за јули*, 138–141; исти, *Житија светих девојака*, 139–141.

⁵⁵ Haderman-Misguish, *Kurbinovo*, 261; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 50.

⁵⁶ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 48; Више о хришћанском учењу о седмом дану в. Ј. Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне цркве*, Београд 1961, 26–36.

у оном што је било везано за празник.⁵⁷ Неоспоран је однос празновања „дана Господњег“ и култа свете мученице Недеље.⁵⁸ Дан Господњи представљао је исто што и празник Ускрса у години. У служби недеље основна мисао је васкрсење.⁵⁹

Култ свете великомученице Недеље је у средњовековној Србији био веома развијен.⁶⁰ Приликом разматрања иконографије свете Недеље закључено је да је ова света могла да буде slikана као властелинка, владарка или у одећи која садржи и елементе владарске и елементе особене властеоској ношњи. Постоје и њене представе у ношњи обичних жена.⁶¹ Варирање иконографије светитељске одеће у византијском свету јавља се и у случајевима других светитељки, мада по обичају један вид доминира.⁶² Када је реч о Светој Недељи, која је према житију из угледне породице, највише јој одговара властеоски статус, мада је света Недеља подједнако често slikана и као владарка.⁶³

Када је приказивана као властелинка она увек носи огртач, често богато дезениран, по рубовима украшен траком с бисерима и драгим камењем, закопчан фибулом на грудима. На огртачу могу да се нађу кружни украси у пределу рамена или нека врста перибрахiona. Испод огртача света Недеља приказана је одевена у хаљину украшених манжетни, са које се по средини спушта декорисана широка трака.⁶⁴ Дакле, света Недеља се као властелинка слика у периоду од VIII–IX века до XV века, мада већ у XIV веку почињу да преовлађују њене представе у владарском руху.⁶⁵



Сл. 9. Света Недеља, Полошко (фото: легат Ивана М. Ђорђевића, Институт за историју уметности, Београд)

Fig. 9. St. Kyriaki, Poloshko (photo: legacy of Ivan M. Đorđević, Institute of Art History, Belgrade)

⁵⁷ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 48.

⁵⁸ *Исто*, 50.

⁵⁹ Мирковић, *Хеортологија*, 27.

⁶⁰ Радовановић, *Невесте Христове*, 74–75.

⁶¹ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 54–66.

⁶² *Исто*, 58.

⁶³ Поповић (Ј. С.), *Житија светих за јули*, 138; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 58.

⁶⁴ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 56.

⁶⁵ *Исто*, 60; За овакву иконографију в. Z. Gavrilović, *Observations on the Iconography of St. Kyriake*, Principally in Cyprus, у: Иста, *Studies in Byzantine and Serbian Medieval Art*, London 2001, 217–231.

Када је у питању разматрање представа свете Недеље у Србији она је најчешће сликана као властелинка са извесним иконографским варијацијама, при чему се не могу издвојити неке битне посебности.⁶⁶ У Богородици Љевишкој света Недеља је приказана у владарском орнату и представља први познати случај оваквог иконографског решења у уметности изван кипарског острва (сл. 8).⁶⁷ Представе свете Недеље из Полошког (сл. 9) и Богородице Одигитрије у Пећи представљају иконографске примере комбинавања детаља владарске и властелоске одеће.⁶⁸

На веома сличан начин на који је сликана света властелинка у Речанима, са белим марамама које причвршћују украшени венци сликане су у Грачаници света Јефимија, Недеља и Варвара.⁶⁹ Када је, на пример, у питању разматрање светих мученица које се у византијском и јужноиталијанском сликарству XII и XIII веку приказују са белим марамама, тако су најчешће биле сликане свете Варвара, Агата и Недеља.⁷⁰ У Дечанима је са светлим велом била приказана и света Фотина, Самарјанка, која је на најстаријој представи у цркви Светог Николе Касница у Костуру из XII века сликана такође као властелинка са светлим велом преко главе.⁷¹ Приликом сагледавања иконографије свете Анастасије истакли смо примере да је и ова света могла да буде сликана са белим велом.⁷² Са плитком круном преко беле мараме украшене црвеним тракама била је приказана и света Маргарита у которској катедралној цркви.⁷³

У случају српских представа свете Недеље могуће да уочимо сличности са женама овековеченим на српским средњовековним портретима.⁷⁴ Са белом марамом на глави сликају се властелинке попут Марене из Кучевишта, као и кћерка непознатог ктитора у цркви у Доњој Каменици, у Бугарској.⁷⁵ Тако на пример, вероватно хронолошки речанском сликарству веома близак је и портрет кесарице Кали, супруге кесара Новака, из 1368/1371. године, која носи на глави, готово истоветан бели вео са венцем какав има и света властелинка приказана у Речанима.⁷⁶

⁶⁶ Исто, 68–70.

⁶⁷ Радовановић, *Невесте Христове*, 69, црт. 8; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 70.

⁶⁸ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 70.

⁶⁹ Б. Тодић, *Грачаница, сликарство*, Приштина–Београд 1988, табла у боји XV

⁷⁰ В. Ј. Ђурић, *Фреске у цркви св. Луке у Котору*, у: *Прилози повјести и умјетности у Далмацији 21* (Сплит 1980), 230.

⁷¹ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 122; М. Марковић, *Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклисима*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана, грађа и студије*, Београд 1995, 24, 260, 261 н. 197.

⁷² Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 37.

⁷³ Стевановић, *Портрети светитеља*, 25 сл. 7, 26.

⁷⁴ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 70, 71 н. 76.

⁷⁵ Расолкоска-Николовска, *О ктиторским портретима*, 50.

⁷⁶ За портрет кесарице Кали в. Ђорђевић, *Зидно сликарство*, сл. 84, 85; G. Babić, *Les portraits des grands dignitaires du temps des tsars serbes. Hiérarchie et idéologie*, у: *Byzantium and Serbia in 14th century*, Athens 1996, 168, сл. 33.

Мишљење да је у Речанима крај представе свете Анастасије Фармаколитрије, била приказана баш света Недеља, уверљивијим чине и наведени примери сликања ове две свете као пандана исто тако и значења и везе са васкрсењском симболиком која су била учитавана овој светој жени.⁷⁷

Преостале три свете жене, од којих је једна била на западној страни југозападног пиластра (сл. 3), а две на јужном делу западног зида речанске цркве није могуће поузданије идентификовати (сл. 5).⁷⁸ У питању су биле доста оштећене представе. На југозападном пиластру се налазила млада светица одевена у мафорион. На западном зиду, прва до јужно, је била света, такође одевена у мафорион мрке боје, плавичасто-љубичастих одсејаја, и хаљину. У својој десници је држала крст, мада је на том месту било оштећење, док јој је лева рука била благо подигнута испод драперије мафориона. Лице светице је још раније било доста оштећено као и доњи део њене фигуре. Света жена сликана до ње, била је приказана крај улаза, такође одевена у одећу обичних жена, хаљину и мафорион, идентичне онима какве је носила њена суседка. Готово читава лева страна ове фигуре, посебно у њеном горњем делу, је још шездесетих година XX века била уништена. У десној руци је држала једва видљиви крст, а лева јој је била заклоњена испод драперије мафориона.⁷⁹

Може се само нагађати које су три свете жене биле одабране да буду насликане у цркви Светог Ђорђа у Речанима. Међутим, постоје примери да је заједно са светом Недељом и Анастасијом сликана света Петка.⁸⁰ Склони смо да у једној од поменутих три свете, најпре у фигури младолике светице на западној страни југозападног пиластра, претпоставимо њен лик. У цркви Светог Ђорђа у Горњем Козјаку она је добила место до представе свете Недеље на јужном зиду западног травеја.⁸¹ У прозору на јужном зиду Богородице Одигитрије у Пећи једна наспрам друге постављене су света Петка и света Недеља.⁸² У идејну целину са светом Недељом и Анастасијом

⁷⁷ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 180; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 46, 72; исти, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33; Расолкоска-Николовска, *О ктиторским портретима*, 48 н. 78.

⁷⁸ Ђурић, *Непознати споменици*, 82; Радојчић, *Старо српско сликарство*, 153; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 180; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 354, 728 кат. бр. 229, 730, кат. бр. 232–233; Марковић, Стевановић, *Црква Светог Ђорђа у Речанима*, 35–36.

⁷⁹ Опис на основу увида у фото документацију Покрајинског завода из Приштине инв. бр. 2290, 2331, 2341, 2953, 3216 и снимке Ивана Ђорђевића; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 728 кат. бр. 229, 730 кат. бр. 232–233.

⁸⁰ Ђорђевић, *Сликарство XIV века у цркви св. Спаса у селу Кучевишту*, 104; исти, *Зидно сликарство*, 136; Расолкоска-Николовска, *О ктиторским портретима*, 48 нап. 76, 77; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33 н. 31.

⁸¹ З. Расолкоска-Николовска, *Црквата св. Ѓорѓи во Горен Козјак во светилната на новите испитувања*, у: *1100 годишнина од смртта на Кирил Солунски, I*, Скопље 1970, 225; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 672 кат. бр. 136; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 139.

⁸² Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 664–668 кат. бр. 128–129; Гавриловић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој Патријаршији*, 199–200, 199 сл, 115, 256–257.

Фармаколитријом света Петка је била уклопљена у Кучевишту.⁸³ У Поганову светој Анастасији Фармаколитрији, светим лекарима Козману, Дамјану и њиховој мајци Теодоти била је придружена света Петка.⁸⁴ Света Петка или другачије називана Венеранда насликана је на западном делу западног лука са северне стране западног травеја главног брода которске катедрале Светог Трипуна и чини пандан светој Анастасији на источном делу истог лука.⁸⁵

У историји хришћанске цркве постојало је више светитељки са овим именом, међутим само три су имале култ негован у Византији и земљама њеног културног круга.⁸⁶ Верује се да је најстарији култ свете Петке римљанке која се слави 26. јула. Она је била кћерка угледних и побожних родитеља. Добила је име Параскева зато што је рођена у петак. Живела је у доба Антонина Пија, а одгајана је у хришћанској вери.⁸⁷ Након смрти својих родитеља Параскева је поделила своје имање и отишла у манастир. Пошто је оптужена да проповеда хришћанство, чак преобративши двојицу окрутних владара била је осуђена да буде посечена.⁸⁸

Поред чињенице да у синаксару цариградске Велике цркве нема помена ове римске мученице, као и да је ретка њена појава у грчким средњовековним синаксарима, њен култ је био рано устаљен у Византији. Ходочасник Антоније Новгородски сведочи да је 1200. године у њеној цркви у Цариграду у крају Пера видео њене мошти. Он нам даје и податак да се и читава околна четврт називала по њој „Света Пјатница“. У Престоници светој Петки била је посвећена још једна црква која се помиње у различитим житијима светог Василија Новог (X век). Вероватно је да се поменута капела налазила у суседству Богородичине цркве у крају Константијана.⁸⁹ Ширум православљем обухваћеног света подизани су храмови чији је патрон била света Петка Римска.⁹⁰ Далеко мању популарност имала је њена имењакиња пореклом из Иконије која је мученички страдала под царем Диоклецијаном.⁹¹ У науци је истакнуто и то да је дошло до спајања кул-

⁸³ Ђорђевић, *Сликарство XIV века у цркви св. Спаса у селу Кучевишту*, 104; исти, *Зидно сликарство*, 136; Расолкоска-Николовска, *О ктиторским портретима*, 48 н. 76, 77; Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33 н. 31.

⁸⁴ Војводић, *Култ и иконографија свете Анастасије*, 33 н. 31.

⁸⁵ Стевановић, *Портрети светитеља*, 32–33.

⁸⁶ Г. Суботић, *Свети Константин и Јелена у Охриду*, Београд 1971, 89; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 142; детаљније о светој Петки: исто, 142–224; Стевановић, *Портрети светитеља*, 32.

⁸⁷ Мирковић, *Хеортологија*, 69; Поповић (Ј. С.), *Житија светих за јули*, 639; Радовановић, *Невесте Христове*, 69–70 нап. 10; Суботић, *Свети Константин и Јелена*, 89; Naderman–Misguish, *Kurbinovo*, 257; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 142

⁸⁸ Поповић (Ј. С.), *Житија светих за јули*, 640–642; Суботић, *Свети Константин и Јелена*, 90–91; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 142.

⁸⁹ Janin, *La géographie ecclésiastique*, 405; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 144; Суботић, *Свети Константин и Јелена*, 96.

⁹⁰ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 144.

⁹¹ Мирковић, *Хеортологија*, 69; Суботић, *Свети Константин и Јелена*, 89; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 146.

това хришћанских светих жена које су носиле име Петка. Култ света Петке Иконијске помешао се са култом свете Петке Епиватске, а да су притом и једна и друга сматране само персонификацијама петог дана у недељи.⁹²

На Балкану се у средњем веку појавила и најмлађа светица са именом Петка. Потичала је из Епивата, а слави се 14. октобра.⁹³ Приликом разматрања иконографије светих жена са именом Петка проблеми су још осетљивији него када је у питању раздвајање истоимених светитељки у домену књижевности.⁹⁴ Углавном свете жене овог имена сликане су у одећи обичних жена. Мафорион је чешће тамних боја, а носе га преко хаљине и грчке капе на глави.⁹⁵ У осталом која год од светих Петки да је сликана, оне су најчешће са крстом у десној руци и отвореном шаком леве, подигнутом у висини груди у молитвеном ставу. Постоје примери у Русији на којима света Петка у руци држи бочицу атрибут особен за свету Анастасију. Питање је да ли је до замене дошло из разлога што је за Новгород карактеристично да ове две свете буду заједно сликане.⁹⁶

На фрескама средњовековне Србије представе свете Петке не варирају своју иконографију, нити има оних које краси нека иконографска особеност. Она је увек приказивана одевена у светлији или тамнији мафорион (сл. 10). Осим у Пећи, крст држи увек у десној руци, а лева шака јој је отворена, у ставу молитве.⁹⁷ Одсуство иконографских специфичности у случају неочуваности натписа сугерише нам да међу представе неидентификованих светих жена можемо да сврстамо свету Петку, што наводи на закључак да је број представа свете Петке, како у византијским, тако и у српским сликаним програмима несумњиво надлазио број њених представа које су идентификовале сигнатуре.⁹⁸

Нашу увереност да се у цркви Светог Ђорђа у Речанима, гробној цркви непознатог војводе, међу светим женама морао наћи и лик свете Петке



Сл. 10. Света Петка, Богородица Лјевишка (фото: Фонд Благо)

Fig. 10. St. Paraskevi, Bogorodica Ljeviška (photo: Blago Fund)

⁹² Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 166–168.

⁹³ Исто, 148; Мирковић, *Хеортологија*, 69; Суботић, *Свети Константин и Јелена*, 89; Стевановић, *Портрети светитеља*, 32.

⁹⁴ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 180; Будући да су били ретки примери где је идентификација могла да се изврши на основу натписа или неког иконографског детаља покушаји идентификације су били засновани на основу популарности неке од светитељки на одређеној територији. (Исто; 184).

⁹⁵ Исто, 180; Haderman–Misguish, *Kurbinovo*, 257.

⁹⁶ Онаш, *Руске иконе*, табла у боји 47; Више у нашој н. 7; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 190.

⁹⁷ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 220–222.

⁹⁸ Haderman–Misguish, *Kurbinovo*, 257.

додатно оснажују и чињенице да је она сматрана исцелитељком, као и да је важила за заступницу пред земаљским, али и Страшним судом.⁹⁹ Да овако буде сматрана дају нам основа и речи, које је према апокрифном житију, света Петка изговорила у молитви пред смрт. Она се моли Господу да свима који јој чине помен „*поклони милост на дан судњи, те да у даму њиховом не буде ни глуха, ни слепа, ни губава, ни да им ко богиње лежи, нити било какву другу смртну болест...*“ Она даље моли: „...и ако се ко разболи, па име моје призове, да се те беде избави...и ако ко на судишту призове мене *робињу твоју, сачувај га у миру...*“¹⁰⁰ Код Срба и Руса везана је за култ воде и њена лековита својства, а исцелитељска својства свете Петке нарочито су се тицала болести главе и „*повреда ума*“.¹⁰¹

Гојко Суботић је дошао до закључка да је света Петка важила за заштитницу упокојених. У прилог овом мишљењу Суботић наводи и то да је цариградска црква Свете Параскеве у Хаскоју била гробна црква бројних духовних и лаичких личности.¹⁰² Везу свете Петке са фунерарном функцијом простора и њену заступничку улогу истакли су и Иван Ђорђевић и Загорка Расолкоска-Николовска приликом сагледавања сликаног програма Богородичине цркве у Кучевишту.¹⁰³

У српским средњовековним црквама у иконографији обичних жена могле су, на пример, да се појаве свете Текла, Марина, Јефимија...¹⁰⁴ Света Текла је сматрана исцелитељком болесних.¹⁰⁵ Међутим, питање је колико можемо бити уверени да је баш она била приказана у речанској цркви. Разлог да не треба поклонити превише поверења оваквој идентификацији једне од две приказане неидентификоване речанске свете жене је чињеница да се света Текла као стојећа фигура најчешће слика са крстом у десној руци, док у левој држи кодекс којим подсећа на њено ширење јеванђеља и дружење са светим Павлом.¹⁰⁶ Ипак, како изгледа, у Кучевишту ова света је сликана само са крстом.¹⁰⁷

Не чини се без основа мишљење да у једној од непрепознатих речанских светих жена треба видети свету Марину. Света Марина, када је

⁹⁹ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 164, 168–170, 198–200, 216; Стевановић (Ј.), *Портрети светитеља*, 32.

¹⁰⁰ Суботић, *Свети Константин и Јелена*, 92; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 162–164.

¹⁰¹ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 168–170, 216.

¹⁰² Исто, 198; Суботић, *Свети Константин и Јелена*, 103–104.

¹⁰³ Ђорђевић, *Сликаство XIV века у цркви св. Спаса у селу Кучевишту*, 104; Расолкоска-Николовска, *О ктиторским портретима*, 48, н. 76, 77; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 198–200.

¹⁰⁴ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 240–244, 262, 316.

¹⁰⁵ Радојчић, *Чудесна оздрављења*, 84, 85; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 244.

¹⁰⁶ Naderman–Misguish, *Kurbinovo*, 255–256; Радовановић, *Невесте Христове*, 77; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 236; Стевановић, *Портрети светитеља*, 27–28.

¹⁰⁷ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 244, 670 кат. бр. 131.

приказивана као појединачна фигура, у источнохришћанској уметности сликана је одевена у одећу обичних жена, са крстом у руци (сл. 11).¹⁰⁸ Ова света је могла да буде сликана како чекићем убија демона. У српском средњовековном сликарству тако је представљена у Белој цркви каранској, Љуботену и Ваганешу.¹⁰⁹ Овакво иконографско решење, сва је прилика проистекло је из житија које казује да је ова света била ефикасна у протеривању ђавола.¹¹⁰ Њене не тако ретке представе у српском сликарству средњег века наводе нас на то да се њен лик могао наћи и у галерији ликова светих жена приказаних у цркви Светог Ђорђа у Речанима.

У црквама српских владара, а особито властеле из доба Немањића свете жене су веома често добијале место у приземној зони.¹¹¹ Према мишљењу Војислава Ђурића, спуштањем светих личности са виших зона зидова ка вернику истицано је повећано поштовање.¹¹² У византијским и српским црквама свете жене сликане су најчешће у припрагама или западним деловима наоса.¹¹³ Ђурић ову појаву образлаже тиме што су жене обично ту стајале за време литургије, док су мушкарци били испред њих у цркви.¹¹⁴ Припрата је, стога и називана „женска црква“.¹¹⁵ Ипак, овакво објашњење за сликање светих жена у



Сл. 11. Света Марина, Полошко (фото: легат Ивана М. Ђорђевића, Институт за историју уметности, Београд)

Fig. 11. St. Marina, Poloshko (photo: legacy of Ivan M. Đorđević, Institute)

¹⁰⁸ Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 304, 316; Стевановић, *Портрети светитеља*, 26.

¹⁰⁹ Д. Војводић, *О живопису Беле цркве каранске и савременом сликарству Рашке*, Зограф 31 (2006–2007) 140.

¹¹⁰ Радојчић, *Чудесна оздрављења*, 84; Војводић, *Представе светитељки хришћанске историје*, 294.

¹¹¹ Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 131, 136, 139, 142, 146, 149, 162, 164, 168, 177, 180; Д. Војводић, *О времену настанка зидног сликарства у Палежу*, Зограф 27 (1998–1999) 129.

¹¹² Ђурић, *Црква Св. Петра у Богдашићу*, 35–36.

¹¹³ Исти, *Непознати споменици*, 82; Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 92.

¹¹⁴ Ђурић, *Непознати споменици*, 82. О месту жена у цркви в. R. F. Taft S. J., *Women at Church in Byzantium: Where, When – and Why*, DOP 52 (Washington 1998), 27–87, посебно 31–87; S. E. J Gerstel, *Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium*, DOP 52 (Washington 1998), 89–111, посебно 99–101 где се представе светих жена доводе у везу са близином гробног места у црквама.

¹¹⁵ Ђорђевић, *Зидно сликарство*, 68; Свете жене добијале су у сакралној топографији храма хијерархијски мање важне просторе. О хијерархијском распореду светих личности в. Војводић, *О времену настанка зидног сликарства у Палежу*, 129; Д. Војводић, *Зидно сликарство цркве Светог Ахилија у Ариљу*, Београд 2005, 81–84.

овим деловима црква не чини нам се довољно уверљивим. Ваља детаљније размотрити разлоге из којих су представама светих жена бивали подарени поменути простори.

Неоспорно је да је груписање светитеља у хорове и традиционални хијерархијски поредак тих хорова постојао како у литургији, тако и у ликовној уметности.¹¹⁶ Управо та хијерархија светих личности, вероватно је, представља разлог да свете жене, ниже на хијерархијској лествици светих, добијају у сакралној топографији храма мање угледне просторе.¹¹⁷

Приликом сагледавања српског средњовековног живописа запажамо да су свете жене представљале значајан део живописа у споменицима чији су ктитори потицали из редова српске властеле.¹¹⁸ Значај ове светачке групе у програму речанске цркве је несумљив. Поред чињенице да су свете жене биле истакнуте у првој зони храма, о томе говори и њихова бројност.

Bojana M. Stevanović

(University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Institute of Art History)

DEPICTIONS OF FEMALE SAINTS IN THE CHURCH OF ST GEORGE IN REČANI

The Church of St. George in Rečani is a noble endowment built during the second half of the 14th century. The painting of the Rečani church dates to around 1370. Unfortunately, the church was mined in 1999, and together with the ancient temple, its frescoes were also destroyed. In the southern part of the western bay of the Rečani church, relative to the monument's dimensions, there was a fairly large group of holy women. In the zone of standing figures, as many as five martyrs were depicted (not counting St. Helena shown in the usual representation with St. Emperor Constantine). The significance of this group of saints in the program of the Rečani church is undoubted. In addition to the fact that the holy women were prominent in the first zone of the church, their number also testifies to this. When it comes to examining the five holy martyrs from the southern part of the western bay of the Rečani church, we encounter considerable difficulties. Namely, at the time of the first researchers, no inscription was preserved next to any of the holy women depicted here. The attempt to identify them based on iconographic analysis is, in the case of some, more or less certain, and in the case of others, in the realm of assumptions. The possible reasons for choosing particular ones, as well as for depicting such a large number of holy women, are also not explicit. They leave room for speculation.

Translated by A. Stojadinović

¹¹⁶ Војводић, *Зидно сликарство цркве Светог Ахилија у Ариљу*, 82 н. 507; Да је постојала хијерархија и међу светим личностима истог рода сведочи и то да су нпр. свети Димитрије и Ђорђе добили угледније место, на јужној, а свети Теодори, на северном делу западног зида северне ариљске певнице, а то потврђује и избор светих на источном зиду певница у овој цркви. (*Исто*, 81–82).

¹¹⁷ Војводић, *О времену настанка зидног сликарства у Палежу*, 129.

¹¹⁸ E. Dimitrova, *In the heavenly horizons. Three Christian temples in the region of Matka near Skopje*, Зограф 35 (Београд 2011), 104–108. И ван српске средине су биле посвећиване цркве светим женама. На пример, у Бугарској светој Марини је био посвећен скит. (Л. Мавродинова, *Скалните скитове при Карлуково*, Софија 1985, 6–48.